Kultuurilise identiteedi kujunemisest koolis

1. Mõistetest

Kultuur on üks neid nähtusi, mis eksisteerib kõikjal meie ümber ja hõlmab igat indiviidi. Just seetõttu ongi kultuuri mõistet väga raske üheselt määratleda. Juba ammu ei defineerita kultuuri kui ainult kirjandust, kunsti ja klassikalist muusikat. Kultuur peegeldub ka inimeste soengumoes, riietuses, toidus, selles, kuidas öeldakse tere ja jäetakse hüvasti, ning paljudes muudes detailides. Meie oma kultuur on sageli nii omane, et seda ei osata märgatagi. Igapäevane tundub loomulik ning harjumuspärastest kultuurinormidest erinev käitumine näib kummaline, ebameeldiv, hirmutav, paremal juhul huvi tekitav ning maailma rikastav. Enesestmõistetavaks ei peeta seejuures mitte ainult oma kultuuri, vaid ka seda inimesteringi, kes „meie“ hulka kuuluvad. Samas pole kultuuriliste meie-rühmade vahelised piirid ja lahterdused alati ühesed. Kas koolipere kui rühma hulka kuuluvad ka lapsevanemad? Kas maalt linna tulnud õpilane saab olla

oma? Aga vene õpilane eesti koolis? Kas saab olla üheaegselt nii *oma* kui *võõras*: eestlane ja venelane, linnainimene, kelle juured on siiski maal? Millised piirid *meie* ja *nende* vahel on jäigemad, milliseid piire saab üksikisik (kooli kontekstis õpilane) ise ületada ning milles saab ja peab kaasa aitama keegi teine (kooli kontekstis õpetaja)?

Gruppidevahelisi erinevusi analüüsides on kultuur ilmselt kõige laiemalt käsitletud ja ka kõige mitmekesisemalt mõistetud teema. Sageli võrdsustatakse keele-, rassi-, usulised ja rahvuserinevused kultuurierinevustega. Ka käesolev artikkel räägib peamiselt etnilise päritoluga seotud kultuurist. Samas võib kultuurierinevustena käsitleda ka erinevusi põlvkondade või muusikaeelistuste vahel. Hollandi kultuuripsühholoogi Ype Poortinga määratluse kohaselt on kultuur jagatud piirangute kogum, mis limiteerib teatud grupile kättesaadava käitumisrepertuaari. Need piirangud sisaldavad endas nii geneetilise või kultuurilise ülekande poolt pealesurutud seesmisi piiranguid, kui ka kitsendusi, mille loovad ökoloogilised, sotsiaal-majanduslikud, ajaloolised ja situatsioonilised tegurid.

Seega piiritleb kultuur teatud grupile üldiselt omased aktsepteeritavad käitumisviisid. Kultuure võrdlevates uurimustes kattub kultuuri piir sageli geograafilis-poliitilise riigipiiriga, kuid siinjuures jääb tihti arvesse võtmata asjaolu, et erinevused ühe kultuuri või riigi sees võivad olla (ja reeglina ongi) suuremad kui erinevate kultuuride vahel.

Identiteet on samuti väga laialt kasutatav ja mitmetähenduslik mõiste. See termin võib olla gruppi või indiviidi iseloomustav tunnus, nii unikaalsust tähistav kui kuulumist kirjeldav. Identiteedi all mõistetakse nii enesemääratlust (nt ma olen Treffneri Gümnaasiumi õpilane), selle enesemääratluse tähendust (ma olen uhke, et olen Mart Reiniku Gümnaasiumi õpilane) kui ka grupile omaseid sarnaseid väärtusi ja hoiakuid (ma olen vanematest suhteliselt sõltumatu ning koolikaaslastega ühtehoidev nagu kõik Nõo Reaalgümnaasiumi õpilased). Väga lihtsalt öeldes on identiteet inimese arusaam iseendast ehk vastus küsimusele „kes ma olen?[1]" Sellele küsimusele vastamine eeldab ettekujutust nii oma unikaalsetest omadustest ja kogemustest (personaalne identiteet) kui ka sotsiaalsetest suhetest ja kuulumisest sotsiaalsetesse gruppidesse (sotsiaalne identiteet). Identiteet moodustab aluse, millelt lähtudes inimene suhtleb maailmaga ning interpreteerib ja hindab nii enda kui teiste käitumist. Ehkki teaduskirjanduses tegelevad identiteedi ja inimese *mina* uurimisega erinevad koolkonnad, võib neid mõisteid laias laastus

[1]Küsimusele „kes ma olen?", vastavad eesti keelt kõnelevad inimesed reeglina sotsiaalsetest identiteetidest lähtudes (nt ma olen eestlane, õpetaja, ema). Seetõttu kajastab identiteedi personaalset poolt paremini küsimus „milline ma olen?".

samastada. Üks esimesi ja ka ehedamaid *mina* definitsioone pärineb Ameerika psühholoogilt William James'ilt: „*Mina* on kõik see, mida inimene võib pidada enda omaks: mitte ainult keha ja psüühiline jõud, vaid ka riided, maja, naine ja lapsed, esivanemad ja sõbrad, reputatsioon ja töö, maa ja hobused, jaht ja pangaarve" (James, 1890/1952:188). James leiab, et identiteeti võib pidada *mina* püsivuse ja samasuse tundeks, mis võimaldab tajuda tänast, eilset ja homset *mina* ühtse tervikuna.

Kultuuriline identiteet on üks inimese sotsiaalsetest identiteetidest. Siinkohal võib rääkida nii keelelisest, usulisest, rassilisest, aga ka lihtsalt kultuurilisest erinevusest – väärtuste, kommete ja suhtlemisviiside omapärast. Kultuurilise identiteedi areng kulgeb läbi nelja staadiumi: suletud identiteet (*foreclosure*), moratoorium, hajus (*diffused*) identiteet ja saavutatud (*achieved*) identiteet. Suletud identiteeti iseloomustab tugev seotusetunne identiteedi aluseks olevate väärtustega, kuid see seotusetunne on lahti mõtestamata ja põhineb kellegi teise (enamasti isiku vanemate) maailmanägemusel. Moratooriumi- ja hajusale staadiumile on omane kindla suuna ja seotustunde puudumine. Kui moratooriumistaadiumis olevatele inimestele on iseloomulik aktiivne identiteediotsing, siis hajusas staadiumis ei tunta selle teema vastu huvi. Saavutatud identiteeti iseloomustab aga avastamis- ja otsustamisperioodile järgnev mõtestatud seotusetunne (Marcia, 1966).[2]

Kultuurilisest identiteedist rääkides, seda õppetöö või muu tegevuse käigus kujundades tuleks esmalt silmas pidada, et identiteet kujuneb dialoogis: see on defineeritud nii indiviidi/grupi enda kui *teise* poolt, seega mõjutab nt enamusgrupi suhtumine vähemuse identiteeti ja mingil määral ka vastupidi. Seejuures võib vastureaktsiooniks halvustavale suhtumisele või assimilatsioonile kujuneda vastanduv identiteet. Lisaks on tähtis silmas pidada, et grupi arvamus on oluline ka seetõttu, et identiteeti ei saa omada (või on see väga keeruline) ilma, et teised grupiliikmed seda tunnustaks. Nii on väga raske olla nt venelane või kanadalane ja saada ka eestlaseks, kui eestlased seda enesemääratlust tunnusta. Näiteks vastas üks teismeline Kanadas elav eestlane Eestis olles küsimusele „kes on eestlane?": „*Me and my friends and family, although* Eesti eestlased *seem to disagree*" (Mina ja mu sõbrad ning pere, ehkki Eesti eestlased näivad sellega mitte nõustuvat.) Vastaja tundis ennast eestlasena ja tõenäoliselt ei tekkinud Kanadas sellest mingeid probleeme, kuid Eestis viibides pandi tema enesemääratlus kahtluse alla. Kui soovime,

[2] Pulkkinen ja Kokko (2000) on välja pakkunud ka identiteedi staadiumite alternatiivse järjestuse, näidates, et identiteedi areng toimub pigem nende staadiumite suunas, kus ollakse oma valikule pühendunud: suletud ja saavutatud identiteet. Nii on nende autorite arvates identiteedi arengu staadiumite parem järjestus hoopiski selline: hajus identiteet, moratooriumiperiood, suletud identiteet ja saavutatud identiteet.

et rohkem inimesi saaksid omandada Eestiga seotud identiteedi, peavad eestlased muutuma *eestlase* defineerimisel avatumaks.

Teiseks tasub meeles pidada, et eristatakse identiteedi hoiakulist ja käitumuslikku tasandit ehk identiteedi sisemisi ja väliseid aspekte. On leitud, et immigrantide hulgas püsib identiteedi sisemine aspekt kauem muutumatult, mis tähendab, et ehkki väliseid silmatorkavaid identiteeditunnuseid ei pruugi esineda, on sisemine enesemääratlus säilinud ning selle eiramise või riivamise suhtes ollakse tundlikud.

Kolmandaks on oluline mõista, et kultuuriline identiteet põhineb ühest küljest grupiuhkusel ja teisalt enda eristamisel teistest gruppidest. Need identiteedi aspektid võivad olla omavahel seotud või üksteisest sõltumatud. Samuti sõltub konkreetsest grupist see, kui olulist rolli uhkustunne ja eristamine mängivad. Nii on näiteks eestlastele iseloomulik nii tugev etniline uhkustunne kui ka eristamine ja reeglina on need omavahel seotud. Eesti venelaste hulgas on aga eristamine nõrgem ning grupiuhkus ja eristamine ei seostu omavahel. Enda grupi eristamise rõhutamine seostub negatiivsete hoiakutega teiste gruppide suhtes, samas kui etniline uhkustunne seostub positiivse enesehinnanguga ning ei eelda tingimata negatiivset hoiakut teiste etniliste gruppide suhtes. Seega on kultuurilise identiteedi arendamisel oluline rõhutada just positiivseid tundeid seoses oma grupiga, seejuures erinevaid gruppe omavahel vastandamata.

Kuigi potentsiaalselt on kõigil inimestel mingi kultuuriline identiteet või ka mitu üheaegset identiteeti, teadvustatakse enda identiteeti väga erinevalt. Eesti vanemate laps eesti koolis (eesti õppekeelega Eesti koolis) ei pruugi oma kultuurilist identiteeti oluliseks pidada. Paljudel enamusgrupi liikmetel ei kujune ka täiskasvanueas välja nn saavutatud identiteeti. Nii vastatakse teismeliseeas ja hiljemgi küsimusele, kas ja miks on tähtis olla eestlane, vägagi sageli sarnaselt:

„Ei, ma ei tea. Kui ma saaksin seda kuidagi valida, aga see ei ole ju kuidagi võimalik“.
„Ma ei oska ütelda, kui tähtis, ma ei mõtle just iga päev, kui tähtis see on“.
„Ei kujutaks ennast kellegi teisena ette. Ilmselt ei ole oluline, kui ma võrdlen ennast kellegi teisega, siis ma võrdlen ennast, mitte enda rahvust. Seda ma ikka teadvustan, et ma olen eestlane, aga see ei muuda mu elus midagi“.

Seevastu kahe kultuuri piiril elav inimene on sunnitud oma identiteedi peale sagedamini mõtlema. Näiteks õpilane, kelle vanemad on venelased või ukrainlased ja kes õpib eesti koolis, või ka lapsed, kelle vanemad on pärit eri kultuuridest, peavad ühel või teisel viisil oma kultuurilise kuuluvuse enda jaoks läbi mõtlema. Reeglina leitakse kahe (või enama) identiteedi

vahel tasakaal ning peetakse positiivseks võimalust valida kahe identiteedi vahel. Näiteks vastas üks noor Rootsi eestlane järgnevalt:

> Ma usun küll, et ma oleksin teist sorti inimene, kui ma oleksin ainult rootslane, see annab nagu teise perspektiivi mulle, siin Rootsis. Saab nagu rohkem aru inimestest, kes tulevad teistest maadest ja et sul ei ole ainult see Rootsi vaade, nagu rootslased võivad olla kitsarinnalised. Kuna mina olen mõlemat, siis mul on võimalus vaadata asju mitmest seisukohast".

Võimalus valida võib aga olla ka raske, eriti kui vanemad selle valiku raskeks teevad, nagu mainis üks 23-aastane Rootsi eestlanna, kelle ema oli rootslane ja isa eestlane:

> „Isa tegi mulle juba väga varakult selgeks, et ma olen eestlane. Just isa, sest see oli tema jaoks nii oluline! Kui ma noorem olin, siis ma ütlesin alati, kui keegi küsis, et ma olen eestlane. Kuna isa ütles, et sa ei ole üldse rootslane, et sa oled eestlane, siis ma tundsin, et ma pean valima, aga seda mul ei ole ju tarvis teha. Nooremana ma tundsin, et see oli nagu mingi identiteedikriis, et kas ma olen rootslane või eestlane. Kui ma olin 15, siis ma sain aru, et see on OK, ma võin olla mõlemad."

Seni pole suhtumine „ma võin olla mõlemad― Eestis kahjuks väga levinud. Tegelikult peab küll üle 2/3 eestlastest ja pea 85% venelastest üheaegset kuulumist kahte kultuuri võimalikuks, kuid palju skeptilisemad ollakse selles suhtes, et korraga saaks olla eestlane ja venelane.

2. Mitmekultuurilisus

Mitmekultuurilisusest kõneldes on Eestis ilmselt kõige suurema tähelepanu all keeleerinevused koolis: eesti ja vene keelt kõnelevate laste õpetamine üheskoos.[3] Samas ei tohi mööda vaadata ka neist lastest, kes valdavad eesti keelt (nt on pärit kakskeelsest kodust või on väliseestlased) ja õpivad eestikeelses koolis või valdavad vene keelt (ukrainlased, valgevenelased jpt) ja õpivad venekeelses koolis, kuid on siiski eripärase kultuuriidentiteediga.

Identiteedi ning muude kultuuri- ja psühholoogiliste protsesside muutumist, mis leiavad aset kahe kultuuri pikemal kokkupuutumisel, nimetatakse akulturatsiooniks. John Berry (1982) on pakkunud välja neli akulturatsiooni viisi: 1) integratsioon, mille puhul inimene on seotud mõlema kultuuriga ning kujuneb välja kultuuriline kaksikidentiteet; 2) assimilatsioon, kus ollakse seotud vaid enamusgrupiga ning mis tähendab oma päritoluidentiteedi kaotamist ja uue identiteedi omandamist; 3) separatsioon, mil inimene seostab end vaid oma päritolugrupiga, ja 4) marginaliseerumine, mil juhul kaotatakse sidemed nii ühe kui teise grupiga (vt Joonis 1).

Venekeelne kool assimileeris nõukogude ajal valgevene, ukraina jm päritolu lapsi sageli venelasteks, eestikeelses koolis on assimileerimist objektiivsetel ajaloolistel põhjustel vast vähem ette tulnud. Assimileerumine ehk oma kultuuriidentiteedi kaotamine ongi üks suurimaid ohte, mida vähemused suurema grupi keskkonnas elades ja õppides tunnetavad. Samas on see vaid üks neljast võimalikust viisist teises kultuuris elamiseks.

2.1. Akulturatsioon ja kohanemine

Sõltumata konkreetsest akulturatsiooniviisist on akulturatsiooni seostatud sotsiaalsete ja psühholoogiliste raskustega, mis võivad suuresti varieeruda, ulatudes kultuuri ja sotsiaalsete oskuste kiirest omandamisest kuni akulturatiivse stressi ja psüühikahäireteni. On leitud, et psühholoogilised probleemid seostuvad eelkõige marginaliseerumise, s.t kultuurilise identiteedi kaotamisega, ning et kõige vähem stressi kogevad integreerunud inimesed. Hilisemates uuringutes (Ward & Kennedy, 1994) on tehtud vahet psühholoogilisel ja sotsiaalsel kohanemisel ning leitud, et psühholoogiline kohanemine seostub eelkõige just kindla grupiidentiteediga. Kõige vähem stressi kogevad integreerunud ja seejärel separeerunud inimesed, kõige enam aga

[3] Keskmiselt iga viies Eestis elav põhikooli õpilane, kelle kodune keel pole eesti keel, õpib eestikeelses koolis (2005-17%, 2008-22%), mis omakorda tähendab, et ca 5% eestikeelses koolis õppijatest ei valda eesti keelt emakeelena.

assimileerunud. Sotsiaalne kohanemine leiti aga olevat seotud eelkõige enamusgrupi identiteedi väljakujunemisega. Taas kogesid kõige vähem raskusi integreerunud inimesed. Erinevalt psühholoogilisest kohanemisest järgnesid assimileerunud, siis marginaliseerunud ning seejärel separeerunud.

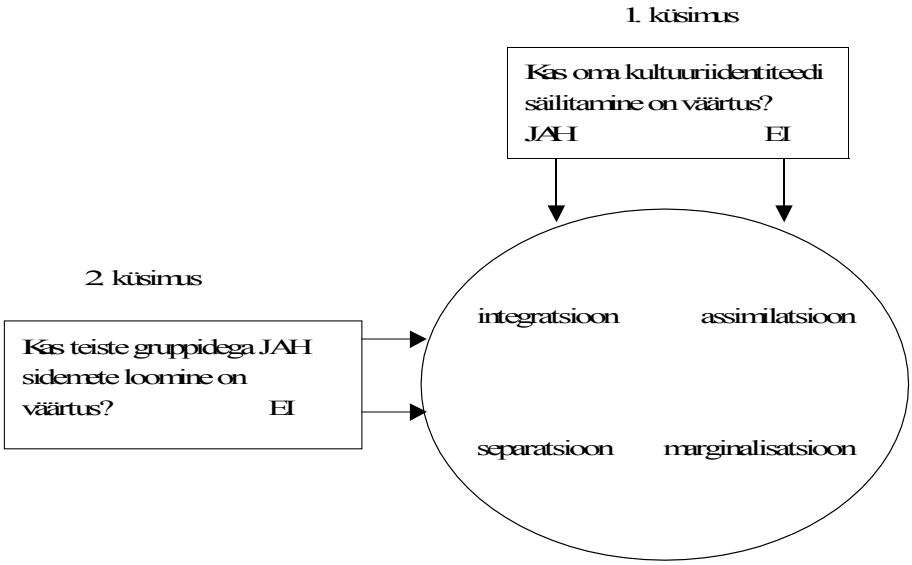

Joonis 1 Neli akulturatsiooniviisi (Berry, 1998)

On arvatud, et kõige raskem on uue identiteedi omandamise ja vahetamise aeg. Samas võib tegelik kohanemisprotsess sisaldada mitmeid stressitaseme kõikumisi, mis sõltuvad pigem inimese isiksusest, iseloomujoontest, vanusest ning haridustasemest, samuti päritolugrupi sotsiaalsest toetusest, vastuvõtva grupi hoiakutest, teistest sotsiaalsetest ja majanduslikest asjaoludest ning valitud akulturatsioonistrateegiast (Berry jt, 1988; Ward & Rana-Deuba, 2000). Nii akulturatsioonistrateegia valimise kui kohanemise seiskohalt on äärmiselt oluline ümbritseva keskkonna suhtumine. Kui õppekavas puudub kultuuriline mitmekesisus ning kaasõpilased suhtuvad erinevustesse eelarvamustega, siis on enesehinnangu säilitamise huvides kasulik assimileeruda (mis võib lihtsasti viia ka marginaliseerumiseni) või vastanduda ja separeeruda. Samas soosib enamuse avatud suhtumine teistesse kultuuridesse integratsiooni.

Seoses kaksikidentiteedi kujunemisega on lisaks eespool nimetatud akulturatsiooniviisidele välja pakutud ka sulandumise mudelit (LaFromboise, Coleman & Gerton, 1993), kus kaks konkureerivat kultuuri moodustavad segunedes eriomaste karakteristikutega uue kultuuri. Seega, nii nagu võivad areneda paralleelsed uued identiteedid, võivad olemasolevad identiteedid ka kokku sulanduda. Selline protsess toimub paljude vähemusgruppidega, kes pikemat aega võõral maal elades kaugenevad oma päritolukultuurist. Päritolukultuuri elemente uude kultuuri pikkides

(või vastupidi) moodustub uus ühtne identiteet. Nii võiks rääkida näiteks eestivene kultuurist ja identiteedist ning soomerootslaste identiteedist.

Oma erinevuse tajumine võib olla teismeliseeas raske katsumus. Just selleks, et lastel oleks lihtsam uues ühiskonnas toime tulla, ei soovi paljud vähemusgrupi lapsevanemad lastele oma päritolukultuuri edasi anda. See on aga kõige sagedasem tee marginaliseerumisele: võõrandutakse oma päritolukultuurist (ei osata piisavalt keelt, ei tunta ajalugu, ei lävita samasse gruppi kuuluvate sõpradega jne), samas ei pruugi uus kultuur assimileeruda soovijaid alati omaks võtta. Eesti paistab seejuures silma eriti jäikade piiride poolest, mille järgi eestlust määratletakse: võõrapärane nimi, nahavärv ning kerge aktsent on piisavad põhjused, et mitte olla *päris-eestlane* – mõiste, mille tähenduse üle võib vaidlema jäädagi, kuid mis püsib kasutusel. Samas on leitud 11–12-aastaste laste hulgas läbi viidud uuringus, et oma kultuuri säilitamine seostub kõrgema enesehinnangu, tugevama grupiidentiteedi ning seeläbi ka parema käitumise ning õppeedukusega. Võib arvata, et oma grupi väärtuslikkuse tunnetamine ja sellest tulenev enesekindlus kaitseb noori võimalike negatiivsete stereotüüpide ja halvustava suhtumise eest, eriti mis puudutab madalamat akadeemilist potentsiaali puudutavaid stereotüüpe. Samas võib ka olla, et kultuuriline sotsialiseerumine seostub ka üldiselt hoolivama vanemliku käitumisega, mis on omakorda peapõhjus, mis soodustab akadeemilist edukust.

Kokkuvõttes on koolil väga oluline roll tunnistada ja tunnustada vähemusgruppi kuuluvate õpilaste teistsugust kultuuritausta ning püüda seda võimaluste piires hoida ja toetada. Üheks viisiks eelnimetatud eesmärke täita on vähemusrahvuse keele ja kultuuri õpe. Vähemusrahvuste kaitse raamkonventsioon, mis on Eestis ratifitseeritud 05.12.1996 (RTII, 40, 154), näeb ette, et „piirkondades, kus vähemusrahvusesse kuuluvad isikud on traditsiooniliselt asunud või kus nende arv on suur, püüavad pooled võimaluste piires ja oma haridussüsteemi raames piisava vajaduse korral tagada vähemusrahvusesse kuuluvatele isikutele võrdsed võimalused vähemuse keele õppimiseks või õpetuse saamiseks selles keeles."

Muidugi peab kool kujundama ka teistest kultuuridest pärit laste Eesti riigi-identiteeti, kuid seda tuleks teha just mitmekultuurilisest inimesekontseptsioonist lähtudes: jäägem venelasteks, ukrainlasteks, soomlasteks, sakslasteks, aga saagem ka eestlasteks. Nii päritolu- kui riiklik identiteet on seotud ka koolikeskkonnas kohanemisega, seejuures soodustab raskusteta kohanemist tugev riiklik identiteet. Ilmselt on see nõnda seetõttu, et koolikeskkond on pigem assimileeriv: viiakse ju koolides ellu riiklikku õppekava ja ka õpetajad pärinevad sageli enamusgrupist.

3. Kultuurierinevused ja sallivus

Erinevused ja sallivus käivad käsikäes. Raamatu „Sallivusest― autor Michael Walzer on kirjutanud: „Sallimine teeb erinemise võimalikuks, erinevus teeb sallimise vajalikuks‖ (1998, 12). Lisaks omakultuuri tundmaõppimisele on just eelkõige enamusgrupi õpilaste jaoks väga oluline teadvustada, et teised kultuurid ei eksisteeri mitte üksnes teispool riigipiiri, vaid kultuurid kohtuvad ka inimestes, ning et ühe kultuuri ruumis eksisteerib ka mitmeid teisi. Kuna eesti kooliõpikute tegelaste hulgas ei leidu just üleliia palju teiste kultuuride esindajaid, on kultuuride ja kultuuriidentiteetide paljususe tutvustamisel seda suurem roll õpetajal. Teisest kultuurist pärit õpilase jaoks on teadmine, et tema ja tema kultuur on aktsepteeritud ja teretulnud, et ta on erinev, kuid samaväärtuslik, oluline nii kõrge enesehinnangu kui positiivse suhtumise kujundamiseks teistesse kultuuridesse. Kindlus oma identiteedi säilimises muudab inimese avatumaks ka teiste kultuuride suhtes. Sallimatuse üks olulisi põhjusi on just ohu tajumine oma kultuurile, heaolule või turvalisusele.

Selles osas, kas Eestis ollakse piisavalt sallivad, on väljendatud erinevaid seisukohti. 2005. aastal läbi viidud uuringus „Demokraatia ja rahvuslikud huvid― arvasid riigikogu liikmed, et Eesti ühiskond on võõraste kultuuride ja teistsuguse elustiiliga inimeste suhtes üsna tolerantne. Samas ei andnud sotsiaalteadlased tolerantsusele nii positiivset hinnangut. Integratsiooni monitooringu (Korts, Vihalemm, 2008) andmetel on eestlaste avatus venelaste suhtes oluliselt madalam kui vastupidi. Samas ollakse nii eestlaste kui venelaste hulgas võimalike uute immigrantide suhtes sarnaselt tõrjuvad.[4] Veidi erineb suhtumine venekeelsest kultuuriruumist pärinevatesse immigrantidesse, kelle vastu on venekeelse elanikkonna hoiak vähesel määral soosivam.

Rahvusest olulisemat rolli mängivad hoiakute kujunemises vanus ning haridus – nii eesti kui venekeelse elanikkonna puhul on kõrgema haridustasemega isikute ja noorema vanuserühma hoiakud keskmisest sallivamad (*ibid*, 6). Kindlasti mõjutab sallivuse hindamist ka see, kuidas sallivust defineerida. Walzer jagas sallivuse neljaks astmeks ning leidis, et see, mil määral sallivust eeldatakse, sõltub paljuski senistest suhetest ja hetkesituatsioonist. Neli sallivuse astet on:

[4] Vastus küsimusele: „Kuidas suhtuksite sellesse, kui Teie linna või asula ettevõtetes ja organisatsioonides asuksid tööle inimesed, kes on pärit…? □

- Resigneerunud leppimine erinevustega rahu nimel
- Passiivne, ükskõikne suhtumine erinevustesse
- Põhimõtteline äratundmine, et teistelgi on õigused (isegi kui nad kasutavad neid imelikult)
- Avatus teiste suhtes, uudishimu ja lugupidamine

Eristada võib nn tegelikke ja stereotüüpseid kultuurierinevusi. Tegelike erinevuste puhul mõõdetakse mingit eri kultuurides elavatele inimestele iseloomulikku näitajat ja kõrvutatakse kultuure nende mõõtmiste tulemuste valgusel. Mis näitajat võrdluses kasutatakse, on seejuures kriitilise tähtsusega ning peaks olema üsna ilmne, et kõik, mis on oluline ühes kultuuris (nt Ameerikas, kust paljud uuringud alguse saavad), pole oluline teistes kultuurides. Siiski on viimasel paarikümnel aastal läbi viidud mitmeid uuringuid, mis käsitlevad mingit omadust kümnetes kultuurides üle maailma (isiksuse seadumused, väärtused, suhtlemise eripärad). Käesolevas artiklis tuleb juttu kultuuridimensioonidest, väärtustest ning erinevate kultuuride suhtumisest aega ja ruumi. Stereotüüpsete erinevuste puhul uuritakse vastastikuseid (eel)arvamusi, sh ka iseenda kohta käivaid seisukohti.

3.1. Kultuuridimensioonid

Kõige kuulsam kultuurierinevuste võrdlusuuring on kindlasti Geert Hofstede töö, mis eristab nelja kultuuridimensiooni ehk väärtuste paari: individualism-kollektivism, võimukaugus, ebakindluse vältimine ja maskuliinsus-feminiinsus.

Individualism-kollektivism kirjeldab inimese ja grupi vaheliste seoste tugevust. Individualistlikes kultuurides, kus inimestevahelised sidemed on nõrgad, oodatakse, et igaüks hoolitseks ennekõike enda ja oma lähedaste eest. Kollektivistlikes kultuurides on aga esiplaanil tugevad grupid, nagu suguvõsa, hõim või religioosne kogukond. Inimestelt oodatakse, et nad oleksid oma grupile pühendunud ning vastutasuks pakub grupp neile kaitset ja hoolitsust. Individualism on kõrge anglo-ameerika maades - USAs, Austraalias, Suurbritannias, Kanadas, aga ka Skandinaavias ja Hollandis. Kollektivistlikud riigid on aga Panama, Ecuador, Guatemala, Venezuela ja Columbia ning teised Ladina- ja Lõuna-Ameerika, aga ka Aafrika ja Aasias riigid. Individualism on tugevalt seotud riigi rikkusega: jõuamate riikide elanikud on individualistlikumad kui vaeste riikide elanikud. Samas ei täheldatud seost individualismi ja majanduskasvu vahel. Eestlaste paiknemine individualismi-kollektivismi teljel on mõneti vastuoluline. Eestlaste endi arvates on nad äärmuslikult individualistlikud, kusjuures reeglina jõutakse sellisele järeldusele end venelastega võrreldes. Kultuuridevahelise psühholoogia

ekspertide hinnang paigutab aga Eesti veenvalt kollektivistlike riikide sekka. Ka kahe ülemaailmse väärtusuuringu järgi pole Eesti paiknemine üheselt määratletav. Kui Schwartzi 1988-1992. a kogutud andmete põhjal paigutub Eesti kollektivistlikumate riikide hulka, siis Inglehart ja Baker (2001) näitavad, et Eesti kultuur sisaldab samaagselt nii individualistlikke kui kollektivistlikke elemente.

Võimukaugus kirjeldab, mil määral peetakse võimu ühiskonna loomulikuks osaks ning lepitakse selle ebavõrdse jaotumisega kultuuri liikmete vahel. Võimukaugus on kõrgem suurema elanikkonnaga riikides, vaesemates riikides ning riikides, kus kasutatakse vähem kaasaegset tehnoloogiat ja enam traditsioonilist põllumajandust. Võimukaugust mõjutab ka riigi asukoha geograafiline laiuskraad: mida kaugemal on riik ekvaatorist, seda madalam on võimukaugus. Samuti soodustavad madalamat võimukaugust linnastumise kõrge protsent, suurem sotsiaalne mobiilsus, parem haridussüsteem, arvukam keskklass. Võimukaugus on madal Skandinaaviamaades ning Uus-Meremaal, kõrge Aasia, Araabia ning Ladina-Ameerika riikides.

Ebakindluse vältimine näitab, mil määral inimesed tunnevad end ähvardatuna või ebakindlana tundmatute olukordade ees. Ebakindlust hästi taluvates maades peetakse teadmatust ja ebakindlust elu normaalseks koostisosaks. Uutes ja ebaselgetes olukordades ei tunta ennast ebamugavalt, pigem suhtutakse neisse uudishimuga: mis on erinev, on põnev. Reeglitesse suhtutakse loominguliselt: kui neid ei saa järgida, tuleb neid lihtsalt muuta. Ebakindlust halvasti taluvates riikides on seevastu palju täpseid seadusi ja reegleid, millest tuleb alati ka kinni pidada. Omatakse kindlat ettekujutust selles kohta, mis on hea ja mis halb, ebakindlust ning kõhklemist ei taluta. Kõrge ebakindluse vältimise tarve iseloomustab lõunapoolsemaid Euroopa riike – Kreekat ja Portugali, aga ka Belgiat, Jaapanit, Guatemalat ja Uruguaid. Ebakindluse vältimise tarve on madal Rootsis, Taanis, Iirimaal, Suurbritannias, Jamaikal ja Singapuris.

Maskuliinsus-feminiinsus tähistab seda, kuivõrd rõhutatakse kultuuris edukust, ambitsioonikust ja materiaalseid väärtusi (ehk maskuliinseid väärtusi) vastandina elukvaliteedile, meeldivatele inimsuhetele ning vastastikusele hoolivusele ja sõltuvusele (ehk feminiinsetele väärtustele). Maskuliinsed väärtushinnangud on iseloomulikud Jaapanile, mitmetele mandri-Euroopa riikidele (Itaalia, Austria, Šveits) ning Kariibi mere äärsetele Ladina-Ameerika riikidele (Venetsueela). Feminiinsed väärtuseelistused on valdavad Skandinaavias, aga ka Hollandis, Kostariikas, Tšiilis ja Portugalis.

Lisaks eeltoodud neljale dimensioonile on hilisemates uuringutes peetud oluliseks sisse tuua ka viies dimensioon – **pikaajaline orientatsioon**. See näitab, kuivõrd on ühiskond pühendunud traditsioonilistele tulevikku suunatud väärtustele, nagu kokkuhoidlikkus ja püsivus. Pikaajalise orientatsiooniga maades on kõrge töö-eetika. Antud dimensioon on sisse toodud suuresti Hiina kultuuri kirjeldamiseks ning on seotud Konfutsiuse õpetusega. Pikaajaline orientatsioon on tugev Hiinas, Hong-Kongis, Taivanis, Jaapanis ja Lõuna-Koreas. Lühemaajalise orientatsiooniga on aga anglo-ameerika maad, Pakistan, Filipiinid ja Nigeeria.

3.2. Väärtused

Väärtused toimivad inimese elus juhtprintsiipidena, mis ei sõltu hetkesituatsioonist. Väärtused küll muutuvad majanduslike ning poliitiliste arengute tõttu, kuid see on reeglina pikaajaline protsess. Erinevatest kultuuridest pärit inimeste erinevate hoiakute, vaadete ja käitumise aluseks ongi reeglina erinevad väärtused. Väärtusssüsteemide erinevused on ka paljude konfliktide allikaks.

Tänaseks ulatuslikuma väärtusuuringu autor Ronald Inglehart (2006) eristab kahte peamist väärtuste dimensiooni: ellujäämine *versus* eneseväljendus ning traditsioonilisus *versus* ilmalikkus ja ratsionaalsus. Kultuurides, mis rõhutavad ellujäämisega seotud väärtusi, on suhteliselt madal subjektiivse heaolu tase, inimestel on halvem tervis, ollakse vähem tolerantsed teiste gruppide suhtes, ei usaldata üksteist, valitseb sooline ebavõrdsus, rõhutatakse materialistlikke väärtusi ning suhtutakse soosivalt autoritaarsesse võimu. Traditsioonilisi väärtusi hindavates kultuurides rõhutatakse religiooni (aga ka isamaa ja perekonna) tähtsust, peetakse oluliseks grupile ja autoriteedile allumist, ei väärtustata individualistlikke püüdlusi ning usutakse, et eksisteerivad absoluutne hea ja halb.

Pea kõigis industriaalühiskondades on väärtused nihkunud traditsioonilisuse rõhutamiselt ilmalik-ratsionaalsuse suunas (Inglehart ja Baker, 2001). Kuid samas pole selline moderniseerumine lineaarne. Kui ühiskond on lõpetanud industrialiseerumise ning muutub teadmistepõhiseks ühiskonnaks, tekib väärtustes uus nihe – kerkib esile suund eneseväljenduse väärtustamisele.

Eestis on valdavad väga tugevalt ilmalik-ratsionaalsed väärtused, samas kui ellujäämise-eneseväljenduse skaalal paikneme keskmisest rohkem ellujäämisväärtuste pool. Võib üsna kindlalt väita, et enamik Eestisse sattuvaid immigrante on meist traditsioonilisemate väärtustega

– austavad enam perekonda, oma kultuuri ja religiooni ning ei pea individualistlikke püüdlusi ennast arendada või endale vara koguda nii tähtsaks. Samas oleme me enamike lääneriikidega võrreldes suhteliselt sallimatud ning väheaktiivsed oma õiguste eest seismisel ja huvide väljendamisel.

3.3. Suhtumine aega

Kui väärtuserinevustest tingitud vastuolud on põhimõttelised ning võivad viia suurte konfliktideni, siis igapäevaelus põhjustavad vast enim segadust inimeste erinev suhtumine aega ja ruumi. Mõlemat erinevust peetakse sageli inimeste isikuomadusteks, mitte kultuurist tingitud eripäraks, mistõttu põhjustavad need ka mittemõistmist ning solvumist. Eesti keeles on aja- ja ruumikäitumisest eri kultuurides kirjutanud pikemalt Hille Pajupuu oma raamatus „Kuidas kohaneda võõras kultuuris" ning Rene Altrov raamatus „Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis".

Suhtumist aega võib lihtsustatult jagada kaheks. Kultuure, kus korraga tehakse üht asja, kutsutakse monokroonseks ja kultuure, kus tegeletakse paralleelselt mitme asjaga, nimetatakse polükroonseks. Eriti ehedalt ilmneb erinevus nende kahe kultuuritüübi vahel, võrreldes Põhjamaade ning Vahemeremaade teenindust baarileti taga. Kui Põhjamaades on tavaks, et teenindaja tegeleb korraga ühe kliendiga ning teised ootavad kannatlikult oma järjekorda, siis Vahemeremaades suheldakse analoogses situatsioonis sageli kolme inimesega üheaegselt. Ühele inimesele kohvi valmistades ootab baarmen samal ajal eelmise kliendi raha ning kuulab järgmise soovi või vähemalt vaatab talle otsa ning noogutab. Kui põhjamaalane võib sellises situatsioonis olla segaduses, siis vastupidises olukorras võib lõuna-eurooplane tunda end ignoreeritu ning solvatuna. Kui monokroonsete kultuuride esindajad peavad polükroonsete tegevust halvasti organiseerituks ja kaootiliseks, siis polükroonsete meelest on monokroonsed ebaviisakad, tuimad ja külmad. Rääkides monokroonsetest ja polükroonsetest kultuuridest, tuleb silmas pidada, et silmas on peetud siiski vaid tendentsi. Ka ühe kultuuri sees võib olla mõlema ajakäsitusega inimesi. Eestis arvatakse olevat monokroonseid ja polükroonseid inimesi enam-vähem võrdselt, ehkki rohkem aktsepteeritakse siin monokroonset käitumist. Üldiselt peetakse monokroonsemateks sakslasi, inglasi, šveitslasi, skandinaavlasi ja põhja-ameeriklasi. Polükroonsemad on enamik neid riike ja piirkondi, kust tuleb rohkem põgenikke: Aasia ning Aafrika, aga ka Lõuna-Euroopa, Ladina-Ameerika, Hiina ning Jaapan. Tervikuna on maailmas enam levinud polükroonne ajakäsitus.

3.4. Ruumisuhted

Ruumisuhete all peetakse silmas nii püsivat (majade, tänavate ja esemete stiil ja paigutus) kui ka muutuvat ruumi (inimestevaheline distants suhtlemisel). Kui eripärast arhitektuuri nähakse reeglina kultuuri väljendusena, siis inimeste ruumikäitumist tõlgendatakse pigem isiku omapärana. Samas on see, kuidas me üksteist tervitame, kui palju puudutame, kui lähedal seisame jmt kasvatusega omandatud ning erineb kultuuriti. Suhtlus algab reeglina tervitusest. See, kuidas inimene tervitab, ütleb tema kohta nii mõndagi. Järeldame paljut juba sellest, kas tervituseks ulatatakse käsi ning milline on käepigistus. Kuid tervituseks võib ka kummardada, emmata, suudelda või noogutada. Nõnda on Euroopa-siseseltki üks keerulisemaid suhtlusprobleeme, mitu põsemusi ja milliselt küljelt alustades anda.

Inimestevahelist suhtlusdistantsi on jagatud neljaks vööndiks: intiimne, isiklik, sotsiaalne ja avalik vöönd. Kuivõrd suur on ühe või teise vööndi osakaal kogusuhtluses, sõltub kultuurist. Intiimset ruumivööndit (0-45 cm) iseloomustab lähedus ja/või kehaline kontakt, räägitakse väga vaikselt või sosinal. Enamik inimestevahelisi kontakte toimub isiklikus (45-120 cm) või sotsiaalses ruumis (120-350 cm). Kui esimeses toimub isiklik suhtlus, siis sotsiaalselt distantsilt suhtlevad enamasti töökaaslased. Distantsi suurust mõjutavad suhte lähedus ja ametlikkus. Nende ruumide suurus eri kultuurides põhjustab ka enim arusaamatusi. Puudutamine, mis nt Eesti kultuuris kuulub reeglina vaid intiimse suhtluse juurde, võib mõnes teises kultuuris olla osa sotsiaalsest suhtlusest. Suurema ruumivajadusega kultuurides (sh Eestis) peetakse liiga lähedale tulemist pealetükkivuseks, vastupidisel juhul aga arvatakse, et vestluspartner näitab oma võimu, hoolimatust või külmust ning tuntakse end solvatuna. Väiksem distants on omane lõunapoolsematele maadele, sh eriti Araabia ja Ladina-Ameerika riikidele.Avalikku ruumivööndit kasutatakse suheldes publikuga.

Ruumikäitumist on seostatud ka kultuuridimensioonidega: individualistlike kultuuride esindajad vajavad enda ümber enam ruumi ning suhtuvad ruumipiiride rikkumisse väga tundlikult, kollektivistlikumad inimesed aga eelistavad väiksemat distantsi.

Rene Altrovi uuringust ilmneb, et eestlaste ruumikäitumine erineb oluliselt sõltuvalt keskkonnast. Eestlaste kodu- ja peresuhetes on jooni, mis on omased feminiinsetele, kollektivistlikele ja polükroonse ajakasutusega kultuuridele. Kodus on kindlatest reeglitest ja distantsihoidmisest olulisem suhtlemise mugavus ja seotus lähedastega. Ses osas erineb Eesti Saksamaast, kus ka kodus on suhtlemisreeglid ja inimestevahelised distantsid rangemalt paigas.

Töökeskkonnas ja ametialases suhtlemises iseloomustab eestlasi aga pigem individualism, maskuliinsus ja monokroonne ajakäsitus. Teistelt inimestelt oodatakse nn negatiivset viisakust: inimeste vahele luuakse distants ja hinnatakse kõrgelt üksiolemisõigust. Eraldatuse loomiseks pole alati vaja omaette kabinetti, piisab võimalusest vältida pilkkontakti ja luua ruumis oma tsoon madalate vaheseinte, riiulite vms abil. Kui inglastele on omane sarnane käitumine, siis ameeriklastele on kontakti vältimine privaatsuse loomiseks võõras. Peale aastapikkust töötamist Eestis ütles üks ameeriklane, et enim häiris teda siinsete töökaaslaste komme vältida töö juures üksteisest möödumisel tervitamist – oma privaatsuse hoidmiseks tehti nägu, nagu teist ei märgatakski. Sarnaselt sakslastega on Eestis tavaks kabinetiuksed pigem kinni kui lahti hoida, sellega luuakse efektiivne töine õhkkond. Ameerikas kannab selline käitumine aga sõnumit: olen vihane, ära sega, tegemist on privaatse nõupidamisega.

Väljaspool kodu ja tööd suhtuvad eestlased võõrastesse kaunis tõrjuvalt: soovitakse olla üksi või oma seltskonnaga. Reeglina ei kontakteeruta võõrastega ei järjekorras seistes, bussis, pargis ega kohvikus ning samasugust käitumist eeldatakse ka teistelt. Füüsilist kontakti ei taluta, ebameeldivaks peetakse kaasvestleja hingeõhu või kehalõhnade tundmist. Ses osas kuulub Eesti kindlasti vähekontaktsete kultuuride hulka.

3.5. Stereotüüpsed kultuurierinevused

Stereotüübid on üldistatud kirjeldus mingist grupist, mis sõltub nii kirjeldatavast kui kirjeldajast. Nii peavad venelased eestlasi üldiselt väga materialistlikeks ja individualistlikeks, samas kui Lääne poolt vaadates oleme me pigem kollektivistlikud. Ehkki enamasti suhtutakse stereotüüpide olemasolusse negatiivselt, ei pruugi neis olla midagi halba. Pigem väljendavad need inimeste püüdu maailma grupeerida ja seeläbi paremini mõista. Reeglina ei tekita negatiivsed stereotüübid konflikte, vaid vastupidi: mida erinevamana või ohtlikumana me vastaspoolt tajume, seda negatiivsemad on meie stereotüübid. Ühel hetkel aga hakkavad stereotüübid elama oma elu ning laienevad ka neile grupiliikmetele, kel minevikus toimunud konflikti või negatiivse isikliku kogemusega midagi pistmist pole. Kord omandatud hoiakutest, stereotüüpidest ja eelarvamustest sõltub aga, kas edaspidine suhtlemine on meeldiv, mõistev ja lähedane või halvustav, sõjakas ja tõrjuv.

Negatiivsete stereotüüpidega tuleks võidelda, kuna:

- Stereotüüpe võetakse reeglina kui teadmist teise grupi kohta ning grupi esindajaga kokku

puutudes otsitakse oma stereotüüpsele teadmisele kinnitust. Nii märkame enam negatiivset, kui meie eelhäälestus on halb ning enam positiivset, kui eelhäälestus on hea.

- Kui käitume stereotüübist lähtudes, kutsume esile ka teise osapoole stereotüüpset käitumist. Pidades teise kultuuri esindajat ebausaldusväärseks, käitume ka ise umbusaldavalt, kutsudes nõnda omakorda esile ebasõbralikkust.
- Kogemus vajab tõlgendamist, ning seejuures kasutatakse stereotüüpe. Nii võib nt hilinemist tõlgendada kui juhuslikku situatsiooni, konkreetse inimese iseloomuomadust või tervele grupile iseloomulikku lohakust.

Seega on kinnistunud negatiivsel stereotüübil kalduvus end taastoota, kui me ei oska stereotüüpidesse teadlikult suhtuda.

Eestlaste stereotüübid lähemate naabrite suhtes ei ole negatiivsed, pigem suhtutakse kõige kriitilisemalt iseendasse. Küll aga näevad eestlased end venelastest väga erinevana. Headest omadustest peavad eestlased endale iseloomulikuks ausust, kohusetundlikkust, tasakaalukust ja arukust ning negatiivsetest joontest vihapidamist, üleolevust, egoistlikkust ja iroonilisust. Kindlasti on eestlane enda arvates ka kinnine, kuid selle omadusega seostub kord negatiivne, kord positiivne varjund. Kui teiste rahvuste esindajad peavad kinnisusega kaasnevat vähest suhtlemisoskust ja -valmidust reeglina väga negatiivseteks omadusteks, siis eestlased ise pigem hindavad neid jooni.

Eestlased võrdlevad ennast iseloomustades end ennekõike venelastega ning ei pea end seetõttu rõõmsameelseteks, abivalmiteks ja sõbralikeks. Ilmselt on põhjuseks asjaolu, et eestlased vastandavad end poliitilistel või ajaloolistel põhjustel venelastele ning kujutatavad seetõttu venelasi ka endast täielikult erinevatena. Kaugemalt vaadates pole pilt kindlasti nii ühtne. Maailma mastaabis vaadatuna oleme me venelastele (vähemalt neile, kes elavad suure Venemaa läänepoolses osas) väga sarnased. Isegi keskmise lääneeurooplase jaoks pole mingit erinevust kogu nn idabloki riikide elanike vahel: bulgaarlane, tšehh ja eestlane on üsna ühesugused. Eestlaste ja soomlaste vastastikustest stereotüüpidest on võimalik täpsemalt lugeda Kairi Veere artiklist „Eestlaste ja soomlaste stereotüüpide muutused 1990. aastatel“ raamatust „Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis“.

Erinevalt stereotüüpidest on eelarvamused probleemsemad, kuna ei põhine teadmisel. Nagu sõnagi viitab, on eelarvamused teadmisele või kogemusele eelnevad arvamused – valel ja paindumatul üldistusel põhinev antipaatia. Kui puutume kokku mingil põhjusel välja kujunenud

eelarvamusega mõne teise grupi suhtes, siis tuleks see kõigepealt teadvustada ning seejärel eelarvamuse muutmisega teadlikult tegeleda.

3.6. Stereotüüpide muutmine

Rahvuslikke stereotüüpe, aga ka eelarvamusi, saab muuta mitmel viisil.

Teadmiste lisamine. Erinevalt eelarvamustest, mis ei põhine informatsioonil (olgu või kaudsel) ning mis seetõttu on väga raskelt kummutatavad, on stereotüübid üldistatud teadmine ning uue teadmise lisandumisel need reeglina muutuvad. Seega, mida sügavamad on meie erinevaid kultuure puudutavad teadmised, seda täpsemad on meie stereotüübid. Samas ei tohiks stereotüüpe võtta kui lõplikku tõde, mis kehtib kõigi konkreetse rahvuse esindajate kohta. Stereotüüpi tuleks suhtuda (ja enamasti ka suhtutakse) kui üldisesse teadmisesse, millel võib, kuid ei pruugi olla ühisosa reaalse eluga .

Rekategoriseerimine ehk grupi jagamine väiksemateks või suuremateks üksusteks. Stereotüüpe saab muuta, lahutades sihtgrupi mitmeks väiksemaks alarühmaks ning näidates, et igaüks neist on eripärane. Eesti venekeelsest elanikkonnast räägitakse sageli kui ühtsest grupist, samas leidub seal väga erineva etnilise tausta, immigratsioonikogemuste, piirkondlike, majanduslike jt tunnustega alagruppe. Rekategoriseerimise võimalus on ka nn etnilise rühma üleste läbilõikeliste identiteetide esile toomine (nt jalgpallihuvilised või rock-muusika eelistajad), rühmitades inimesi sõltumata etnilisest päritolust ja kodusest keelest. Samuti saab luua eri gruppide vahel ühisosa, rõhutades laiemaid ühiskategooriaid, kuhu üheskoos kuulutakse (sõltuvalt käsitletavast õppeainest võib selliseks ühiskategooriaks olla ristiusk, Euroopa kontinent või inimene kui bioloogiline liik).

Dekategoriseerimine ehk grupi kui kirjeldatava ühiku kaotamine. Koolikeskkonnas tähendaks see, et kultuurilisi erinevusi teadlikult ei rõhutata ning püütakse suhelda isiklikul tasandil. Sellist lähenemist on pidanud õigeks mitmed mitmekultuurilises klassis õpetavad õpetajad.

Mõlema viimase strateegia ohuks on, et eriti vähemusgrupid võivad tunda oma eripära ohustatuna. Kui kultuurilised erinevused ja stereotüübid on siiski olemas, võib nende avalik mahavaikimine viia teema põranda alla (väljendub kiusamises, narrimises, oma identiteeti puudutavas ebakindluses).

Eelmainitud ohu vastu aitab **vastastikune eristamine** – gruppidevaheline koostöö ühise eesmärgi nimel, kus gruppide eripärad on lõpptulemusele kasulikud.

Viimane väljapakutud võimalus seostub klassikaks saanud nn kontakti hüpoteesiga, mis ütleb, et eelarvamusi saab vähendada, luues **kontakte kahe grupi liikmete vahel**, kui see toimub teatud soodsatel tingimustel, milleks on

- võrdne staatus,
- tegutsemine ühise eesmärgi nimel,
- vajadus teha koostööd,
- võimude (koolikeskkonnas õpetaja või kooli juhtkonna) soosiv suhtumine.

Lisaks gruppidevahelistele kontaktidele aitab eelarvamusi vähendada ka personaalne lähedane suhe teisest kultuurist pärit inimesega. Seejuures laieneb positiivne suhtumine tervele grupile.

Kõik need võimalused on mitmekultuurilises klassis praktiliselt rakendatavad. Kui ühekultuurilises klassis kultuuriliste eelarvamustega näiliselt probleeme pole, siis tegelikult need lihtsalt ei avaldu. Õpe mitmekultuurilises klassis pakub aga hoopis enam võimalusi õpilaste ettevalmistamiseks eluks pluralistlikus maailmas.

Kokkuvõte

Kultuuridevaheliste erinevuste teadvustamine ja erinevate kultuuride tundmine aitab oma kultuuri paremini tundma õppida ning julgemalt suhelda teistest kultuuridest pärinevate inimestega. Arvestades, et kultuure on maailmas sadu, pole kindlasti võimalik kõiki nende eripärasid tunda. Tunneksime me ennastki! Kuid võimalik on hinnata, milliseid erinevusi tasub seostada kultuuriga ning millised on individuaalsed erinevused. Mille poolest on Eesti kultuur omapärane ning mis teeb selle mõistmise ja selles osalemise väljastpoolt tulijatele keerukaks? Kuidas saame kaasa aidata teistest kultuuridest pärit inimeste kohanemisele Eestis? On mõned üldised printsiibid, millest võiks abi olla mistahes kultuuriga kohtudes. Nendeks on:

- Kultuuridevahelised erinevused on küll suured ja olulised, kuid inimestevahelised erinevused ühe kultuuri sees on reeglina suuremadki. Rohkem kui erinevused rahvuskultuuris, võivad suhtlemisel ja kohanemisel rolli mängida eripärased subkultuurid, elukogemused, professionaalne taust.

- Kultuuripiirid ei ühti alati (võib vist isegi öelda enamasti) riigipiiridega. Enamik maailma

Läbiv teema „Kultuuriline identiteet– – Kultuurilise identiteedi kujunemisest koolis
riike on mitmekultuurilised ning ühe kultuuri esindajaid elab mitmes riigis, samuti on palju mitmekultuurilisi inimesi. Kodakondsusest olulisemaks võidakse pidada etnilist päritolu, usku või nahavärvi. Kui eestlaste etnilise identiteedi siduvaks jooneks on keel, siis paljudes kultuurides on kultuuri keskmeks hoopis usk ning keelele ei omistata niivõrd suurt tähtsust.

- Kultuuriline identiteet ja kultuurierinevused pole kaasa sündinud ja muutumatud, vaid (teadlikult) konstrueeritud. Kultuur omandatakse suuresti läbi koduse kasvatuse, koolihariduse ja meedia ning seda mõjutab riigi või usundi ideoloogia. Kellest ennast eristada soovitakse, on pigem seotud gruppidevaheliste suhete ja poliitikaga kui reaalsete gruppidevaheliste erinevustega. Seega, kui kaks eemalt vaadates näiliselt sarnast gruppi peavad omavahelisi erinevusi ületamatuteks, siis nende jaoks see nii ka on ning sellise käitumise põhjused peituvad ilmselt ajaloos.

- Kultuurikuuluvuse määratlemisel tuleks alati küsida inimese enda hinnangut, vastasel juhul on lihtne eksida ning identifitseerida inimene mingi grupi liikmena, millest ta soovib hoopis eristuda. Enesemääramisõigus, mida peame nii oluliseks Eesti riigi seisukohalt, on samavõrra oluline indiviidi seisukohalt. Reeglina inimestele meeldib, kui tuntakse huvi nende kultuuri ja kommete vastu – parim viis teist kultuuri tundma õppida on lasta selle esindajail endil oma kultuurist rääkida.

- Kultuurierinevused tekitavad arusaamatusi ning tänu oma väikesele rahvaarvule tunnevad eestlased end teiste kultuuride poolt ohustatuna. Kuid kultuuridevaheliste erinevuste hoidmine ka väikeses Eestis on väärtuslik ning rikastav, rääkimata sellest, et kultuuriidentiteedi hoidmine toetab konkreetse inimese psühholoogilist heaolu. Kõigile gruppidele ja inimestele tuleks anda võimalus oma kultuuri praktiseerida, rõhutades sealjuures muidugi ka Eesti riigiidentiteedi olulisust.

- Kahte või enamasse kultuuri kuulumine on mitte ainult võimalik, vaid reeglina ka väga positiivne. Probleemiks pole seejuures mitte üksnes immigrantide suhtumine, kes oma kultuuri kaotamise hirmus mõnikord ei taha, et nende lapsed puutuvad kokku Eesti kultuuriga, vaid ka eestlaste suhtumine immigrantidesse. Kuna eestlased peavad eestlust sageli eksklusiivseks (teistesse kultuuridesse kuulumist ei peeta samaaegselt võimalikuks), siis tuleks mitmekultuurilist identiteeti (eriti lastel) ja selle võimalikkust teadlikult kultiveerida nii vanemate, õpilaste kui õpetajate hulgas.

- Eestlastel on suhteliselt kõrge etniline eristamine – kultuuridevahelised piirid on jäigad ja

Läbiv teema „Kultuuriline identiteet– – Kultuurilise identiteedi kujunemisest koolis selgelt määratletud. Kõigil rahvastel see nii aga pole. Aina enam on maailmas inimesi, kes oma vanemate päritolu või enda elukogemuse tõttu elavad mitme kultuuri piirialadel. Seega ei saa kõigi inimeste puhul nende kultuurikuuluvust selgelt määratleda ning nad ise ei pruugi ühtset kultuurilist identiteeti oluliseks pidadagi.

- Mingi keele valdamine ei tähenda, et vallatakse ka antud kultuuri. Pikemalt välismaal elanud eesti lapsel võib olla samuti probleeme Eestis hakkama saamisega ning need probleemid on seda suuremad, mida enam arvatakse, et Eesti kultuuris ebatavaline käitumine pole mitte kultuurierinevus, vaid nt ebaviisakus.

- Üheks peamiseks erinevuseks eri kultuuridest pärit inimeste vahel on erinevad väärtushinnangud – enamik immigrante on suure tõenäosusega pärit riikidest, kus on valdavad traditsioonilisuse (*versus* ilmalikkus-ratsionaalsus) ja ellujäämisega (*versus* eneseväljendus) seotud väärtused. Erinevalt Eestist rõhutatakse neis kultuurides oluliselt enam religiooni ja perekonna tähtsust, peetakse oluliseks sotsiaalset konformsust ning autoriteedile allumist. Lastelt eeldatakse täielikku kuuletumist vanematele ning mitte nii suurt iseseisvust ning individualistlikke püüdlusi.

- Enamasti napib meil teadmisi üksikute väikeste kultuuride kohta. Teisi kultuure puudutavad stereotüübid ei pruugi olla iseenesest halvad, kuid neisse tuleb suhtuda teadlikult ja kriitiliselt ning olla valmis stereotüüpe vajadusel muutma.

- Eriti teismeliseeas on oluline toetada mitmekultuurilise identiteedi arengut teadmiste andmise ja valikuvõimaluste loomise kaudu. Ühteviisi halb on vastanduda nii oma päritolukultuurile ja seeläbi perekonnale kui ka enamuskultuurile ja seeläbi ühiskonnale.

Kasutatud materjalid

Altrov, R. (2002). Eestlaste ruumikasutus võrdlevas perspektiivis. Raamatus A. Valk (koostaja) Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis. Kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust, 165-174. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Berry, J. W. & Kim, U. (1988). Acculturation and mental health. In: P. R. Dasen, J. W. Berry, & N. Sartorius (Eds.), Health and cross-cultural psychology: Towards applications (207–238). Newbury Park, CA: Sage.

Berry, J. W. (1982). Acculturation and adaptation in a new society. International Migration, 30, 69–85.

Berry, J. W. (1998). Social psychological costs and benefits of multiculturalism: A view from Canada. Trames, 2, 209-233.

Eesti Avatud Ühiskonna Instituut. (2006). Demokraatia ja rahvuslikud huvid. Eesti ühiskond – 2005. Projekti raport. Tallinn.
http://margus.koobas.ee/ajutine/DeMo_taispikk_versioon.pdf

Hofstede, G. (1980). Culture's consequences: International differences in work related values. Beverely Hills, CA: Sage.

Inglehart, R. (2006) Human Values and Social Change. International studies in Sociology and Social Anthropology.

Inglehart, R., Baker, W.E. (2001). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. American Sociological Review, 65, 19-51.

James, W. (1890/1952). The principles of psychology. New York: Holt.

Korts, K., Vihalemm, T. (2008). Rahvustevahelised suhted, kontaktid ja meie-tunne. Integratsiooni monitooring 2008.

LaFromboise, T., Coleman, H. L. K. & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory. Psychological Bulletin, 114, 395–412.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. Journal of Personality and Social Psychology, 3, 551-558.

Pajupuu, H. (2001). Kuidas kohaneda võõras kultuuris: käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Poortinga, Y. (1990). Towards a conceptualization of culture for psychology. Cross-Cultural Psychology Bulletin, 24, 2-10.

Pulkkinen, L. & Kokko, K. (2000). Identity development in adulthood: A longitudinal study. Journal of Research in Personality, 34, 445-470.

Schwartz, S. H. (1994). Individualism – collectivism: Critique and proposed refinement. Journal of Cross-Cultural Psychology, 21, 139-157.

TÜ (2009). Läbivad teemad õppekavas. Juhendmaterjal. Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus.

Valk, A., Realo, A. (2004). Eesti ja eestlased teiste rahvuste peeglis. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Veere, K. (2004).Eestlaste ja soomlaste stereotüüpide muutused 1990. aastatel, raamatus A. Vähemusrahvuste kaitse raamkonventsioon, 05.12.1996 (RTII, 40, 154)

Walzer, M. (2006). Sallivusest.

Ward, C. & Kennedy, A. (1994). Acculturation strategies, psychological adjustment, and sociocultural competence during cross-cultural transitions. International Journal of Intercultural Relations, 18, 329–343.

Ward, C. & Rana-Deuba, A. (2000). Home and host culture influence on sojourners adjustment. International Jou.